

KAZAKİSTAN'DA AV "KAPAN" LARI: TÜRLEİ VE KULLANIM ÖZELLİKLERİ*

Hunting Traps In Kazakhstan: Types and Patterns of Use

Prof. Dr. Tattigöl KARTAEVA**

ÖZ

Kapan, bir av aleti, gizlice kurulan ve hayvanı ayaklarından sıkıştıran demir bir tuzaktır. Kapan, avcılarının av araçlarını geliştirmeye yönelik bilgi birikimleri sonucu ortaya çıkan, büyük hayvanları avlarken yayın yerini alan, küçük hayvanları avlarken kısmen tuzağın yerini alan avlanma yöntemlerinin gelişmesi sonucunda oluşmuştur. Avcı, yay ile hayvanın izini takip ederek kovalayıp vururken, kapanı büyük hayvanların yoluna, geçeceği yerlere, küçük hayvanların yuvasının ağzına kurup, daha sonra avı ele geçirmektedir. Kazakistan'daki müze koleksiyonlarında ve avcılarının kişisel koleksiyonlarında saklanan kapanların yapım tarihine ilişkin veriler 17-18. yüzyıllara kadar uzanmaktadır ve kapan bu dönemin avcılığındaki yenilikçi bir av aracı olarak değerlendirilebilir. Arkeolojik kazılarda bulunan herhangi bir kapana rastlanmadığı için kapanın prototipi «*kıl tuzak*»/«*taş tuzak*» olarak adlandırılabilir. Tuzak çeşitleri, atın kuyruk kıllarından, hayvanın bacağına veya kafasına bir ucundan sıkıştırarak şekilde, tuzağa düşen hayvan kurtulmaya çalıştıkça daha çok sıkıştırıp boğan bir ilmi yöntemle yapılır. Tuzağın diğer ucu bir kazığa veya bir ağaç (söğüt) dalına bağlanır. Kapan türlerinin isimleri kapanın boyutuna, büyüklüğüne, yapım şekline ve yakalayacağı ava bağlı olarak verilmektedir. Boyutuna ve şekline göre oluşan isimler: *bala kapan* (küçük kapan), *karsak*, *tilki*, *dağ sıçanı*, *samur*, *yer sincabı* gibi küçük hayvanları yakalamak için tasarlanmış daha küçük boyutlu, daha hafif demirden yapılır; *kazak kapan/dişli kapan*, büyük boyutlu, ağır demirden yapılmış, *kurt*, *ayı*, *kaplan*, *vaşak*, *leopard*, *yaban domuzlarını* yakalamak için tasarlanmıştır. Yakaladıkları avına göre oluşan isimleri şunlardır: *kaplan kapanı*, *ayı kapanı*, *kurt kapanı*, *tilki kapanı*, *fare kapanı*. Kapan icat edilip avlanma yöntemine eklendiğinde, demir-tuzak kapanla eş zamanlı olarak kıl, kıl-tuzaklar da kullanılıyordu, ancak kıl-tuzak kurarak av yakalamaktan kapan kurarak av yakalamak daha etkili oluyordu. Kapan kurmanın ava göre aldığı adlandırılma şekilleri şu şekildedir: *yol üzerine kurmak*, *kurdun yoluna*, *kurt yakalamak için kurmak*; *yem veya leş üzerine kapan kurmak*, *kurtlar tarafından götürülen veya başka durumlarda ölen hayvanların yanına*, yani *yem veya leş yanına kurmak* *tilki ve karsakları yakalamak için kullanılıyordu*, çünkü *tilkiler ve karsaklar genellikle hazır avı almak için gelir*; *in üzerine kapan kurmak*, *tilki, karsak, samur, vizon, porsuk, dağ sıçanı, kum sincabı, yer sincabı avlamak için inin önüne kapan kurmak*; *tavşanın geçeceği yol üzerine kapan kurmak*, *tavşan avlamak için tavşanın geçeceği yer, yolu üzerine kapan kurmak*. Kapan kurmak, avlanan hayvanların sayısını sınırlandırmak veya düzenlemek için etkili olmuştur. Kapana yakalanan hayvanın kapan ayağını sıkıştırdığı için kapandan kaçması zorlaşır, avcıya kapan izi, yolu gösterir. Bununla birlikte, kapan aynı zamanda hayvanın bacaklarını yaralayan ve hayvana zulüm eden soğuk bir araçtır. Kapana düşmüş canlı bir avı yakalama yöntemi hayvanın türüne ve avcının bilgisine göre farklılık göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Avcılık, tuzak ve kapan türleri, kıl tuzak, taş tuzak, kapan kurmak.

ABSTRACT

Trap is a hunting tool — a metal trap set secretly to catch an animal by clamping its legs. Trap is formed as a result of improvement of hunting methods caused by knowledge of hunters improving hunting equipment, replacing bow in hunting big animals, trap in hunting small animals. If hunter chases animal with bow and shoots it, trap was set on path of big animals, and then captures the prey. Data of making traps, preserved in museum collections and personal collections of hunters in Kazakhstan, dates back to 17th-18th centuries. Trap can be considered innovative hunting tool of this period. Since no trap has been found in archeological excavations, trap prototype can be grouped as "bristle trap"/ "stone trap". Types of traps are made of horse's tail hair, loop that grips leg or head of animal from one end and done by method of buckling which grips animal as it pulls. One end of the trap is tied to a stake or a branch of a tree (willow). Names of types of traps are based on the size, the shape and hunting prey. Names formed according to the size and shape are: *bala kapan* – smaller

* Geliş tarihi: 4 Nisan 2024 - Kabul tarihi: 8 Kasım 2024

Kartaeva, Tattigöl. "Kazakistan'da Av 'Kapan'ları: Türleri ve Kullanım Özellikleri" Milli Folklor 146 (Yaz 2025): 110-126

** Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Arkeoloji, Etnoloji ve Müzecilik Bölümü
Almatı/Kazakistan, kartaeva07@gmail.com ORCID ID: 0000-0001-6180-4107.

size, lighter iron, for hunting small animals as vulpes corsac, foxes, marmots, sables, gopher; *kazakh trap* or *toothed trap* – larger size, made of heavier iron for hunting wolves, bears, tigers, lynxes, leopards, wild boars. Names formed according to the prey: *tiger trap*, *bear trap*, *wolf trap*, *fox trap*, *mouse trap*. When trap was invented and added to hunting method, iron trap was used simultaneously with bristle trap, but it was more effective than bristle trap. According to prey and setting, trap names are as follows: *setting on footpath* – setting on path of wolf, for hunting wolf; *setting on prey* - animals that were taken away by wolf or died in other cases, setting near prey used to hunt foxes, vulpes corsac; *setting on den* – setting in front of den to hunt foxes, vulpes corsac, sables, minks, badgers, gopher; *setting on trail* – for hunting rabbit. Setting trap as object of hunting was effective in limiting or controlling animals. Caught animal is gripped by trap, it is difficult to escape, trap trail shows way. However, trap is a cold tool injuring legs of animal and shows cruelty. Method of getting live animal in trap is different, depending on animal type and knowledge of hunter.

Keywords

Hunting, trap and trap types, bristle trap, stone trap, setting a trap.

Giriş

Kapan, bir av aleti, gizlice kurulan ve av hayvanını ayaklarından sıkıştırarak yakalayan demir bir tuzaktır. Türk halklarının geleneksel kültüründe avcılığın tüm yönleri önemlidir (Türkan 2008: 70-75). Kapanın yapımı ve kullanım alanları ise daha az araştırılan maddi kültür ögesi miraslardan biridir. Kapanı yaptırmak için demir ustasına sipariş verilmektedir. Müze koleksiyonlarındaki ve avcılar tarafından kullanılan kapanlar; saha araştırması sırasında toplanan av hikayeleri, atışma şiirleri, şiirler, efsaneler, Kazak bozkırlarına gelen seyyahlar, askeri görevliler tarafından kaleme alınan seyahatnameler, araştırmalar, fotoğraf belgeleri, video kayıtları, kapan türlerinin sınıflandırılmasına olanak tanımaktadır. Kazakistan’da bulunan kapanlarla ilgili ilk sözlü, maddî ve yazılı veriler 18. yüzyıldan bu yana bilinmektedir. Bir müze nesnesi olarak kapan, Kazakistan’ın tüm bölgelerindeki müzelerde bulunmaktadır. Sahada yapılan etnografik-folklorik araştırmalar sırasında kapan yapılarının adlarının her bölgede bölgesel özellikler taşıdığı tespit edilmiştir.

Kazak edebi dilinde, «kapanın» bir hayvanın bacağına sıkıştırarak avlamaya yarayan işlevi, dönüşümlü olarak bir insanın korunması gerektiğini, aldatılmasıyla ilgili davranış ve eylemleri veya insanın fiziksel görünüşünü tanımlamak, anlatmak, tasvir etmek için kullanılan bir sözcük (kelime) olmuştur. Örneğin: *kapanın kanlağına basmamak*, dikkatli olmak, ihtiyatlı olmak; *kapanın kanlağına basmak*, yakalanmak, ele geçmek; *kapan kurmak*, kandırmaya çalışmak, çalımlamak; *kapana yakalanmak*, *kapana sıkışmak*, aldanmak, yakalanmak, kurdukları tuzağa düşmek; *kapanda olmak*, bir kişinin kendi isteğiyle gitmesine izin vermemek; *kapan gibi kapışmak/diş dişe geçmek*, iki kişinin şiddetli bir biçimde birbirlerine girmesi, çok kızgın olması; *ayağına bir gün kaza düşer kapan gibi*, bir gün insan bir üzüntü, endişe, keder yaşayacaktır; *kapanı çok*, birçok engeli, mânisi olan; *kapan gibi*, ağır, boyutlu; *kapan gibi el*, eli kolu güçlü; *kemiği kapan gibi sert*, kemiği büyük, güçlü (Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü 2014: 95-96).

1. Kapan ve Tuzak Arasındaki Bağlantı

Arkeolojik kazılarda herhangi bir kapana rastlanmadığı için kapanın prototipi «kıl tuzak», «taş tuzak» olarak adlandırılabilir. *Kıl tuzak*, gizlice kurulan ve av tuzağına düşüp üzerine bastığında köstekleyerek yakalayan en eski av aracıdır. Talas Alatau’ındaki kayalığa resmedildiği şekilde üç hayvanın yan yana düştüğü eski tuzağın iki başı bir kazığa bağlanmış, tuzak ağına da sekiz ilmik-kanca takılmıştır (Fotoğraf 1; Baigunakov ve Dau-rembekov 2024: 33).

Fotoğraf 1. Tuzağa düşen üç hayvan. Talas Alatau’ındaki Petroglif.

Fotoğraf arkeolog Sagymbay Murğabayev tarafından çekilmiştir.

Mahmud Kaşgari’nin «*Takıldı benim ayağım, Gizlenmiş görmeden tuzağına*» (Mahmud Kaşgari 1. 1997: 437-438) ifadesi tuzağın işlevi ve türünün tarihi dönemlerden bu yana değişmeden günümüze ulaştığını göstermektedir.

Tuzak çeşitleri, atın kuyruk kıllarından, hayvanın bacağına veya kafasına bir ucundan sıkıştırarak şekilde, tuzağa düşen hayvan kurtulmaya çalıştıkça daha çok sıkıştırıp boğan bir ilmi yöntemle yapılır. Tuzağın diğer ucu bir kazığa veya bir söğüt, ağaç dalına bağlanır. Tilki, karsak, kum sincabını tuzağın uzunluğu yaklaşık 2 metre olur ve günümüzde telden de yapılmaktadır. (Alymbay vd. 2017: 457). İnsanlar kurdukları tuzağa kollarının sinmemesi için ellerine eldiven takmış, ayaklarına da keçe bağlamışlardır. Tuzak kurabilmek için avcı, avladığı hayvanlarla kuşların karakterini, alışkanlıklarını, besin arayışına çıktıkları alanları, gittikleri yerleri iyi bilmesi ve oraya tuzak kurması gerekir. Avcı bu tür yerlere çeşitli tuzaklar kurar ve onları her gün veya günün ortasında dolaşarak kontrol eder. Tuzağa yakalanan avı alır, tuzakları yeniden kurar ve onarır. Günümüzde Kazakistan’ın sadece doğu bölgesindeki Tarbagatay avcıları, kurt avlamak için 5-6 metre uzunluğundaki tel tuzak kurma yöntemini korumuştur (KK13-14).

Bir tavşan yakalamak için tuzağı tavşanın yolu üzerindeki çalılıkların altına kurar. Avcı, tuzağa yakalanan hayvan ve kuşların boğulup ölmemesi için zaman zaman kontrol ederek nöbet tutar. Avcı zamanında gelip avı almazsa tavşanın sesini duyan etraftaki yırtıcı hayvanlar gelip onu yiyebilirler. Günümüzde tavşan tuzağı yumuşak telin bir ucu kapatılıp diğer ucu kapalı yerden geçirerek yapılmaktadır. Yerel avcılar gün içinde tavşanlara 15-20 tuzak kurarken, ertesi gün en az 7-10 hayvan tuzağa yakalanmaktadır. Sırderya bölgesindeki Kazaklar, tuzağa yakalanan hayvan ve kuşları «*tuzağa bağlıdır*» derler. Tilki, karsak, kum sincabını yakalamak için inin ağızına tuzak kurar ve diğer ucunu bir kazığa veya direğe bağlarlar.

Taş tuzak, içinde ağır bir taş konulan, iki deri düğüm arasına keskin bir kıl tuzakla birbirine bağlanan ve hayvanın ayağına doğru atıldığında tuzağın her iki ucundaki ağır taşlar hayvanın bacaklarına dolanarak hayvanı tuzağa düşüren bir araçtır. Taş tuzak, hayvan derisine (kürke) zarar vermeden çıkarmak için kullanılmıştır. Proto-Türk kültüründe avcılıkta taş tuzakların büyük bir yeri vardır (Güven ve Gülten 1999: 33).

Kapan icat edilip avlanma yöntemine eklendiğinde, demir-tuzak kapanla eş zamanlı olarak kıl-tuzaklar da kullanılıyordu ancak kıl-tuzak kurarak av yakalamaktansa kapan

kurarak avlanmak daha etkili olmuştur. Yer sincabı, kum sincabı, samur gibi fare türlerinin inlerinin ağzına «fare kapanı», tilki, karsak gibi hayvanların ininin ağzına «tilki kapan» kurmak yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Şu anda Kazak topraklarında kuşları yakalamak için yer yer tuzaklar kuruluyor olmasına rağmen av hayvanları için tuzak kurma yöntemi korunmamıştır.

Yabani ördekleri yakalamak için suyun içine tuzak kurulurken, sülünleri yakalamak için sazlıklara uzun ipli tuzaklar kurulur. Bildircın avı için ise suyun çekildiği çamurlu topraklara çamur-tuzağı oluşturulur. Rus askeri seyyah F. Jukov, 1872 yılında Sırderya bölgesindeki sazlıklar arasında sülün yakalamak için sıralar halinde kurulan birkaç tuzakla sık sık karşılaştığını yazmıştır (Jukov 1872: 67).

2. Kapanın kapsam ve türlerine göre isimleri

Kapan türlerinin isimleri kapanın boyutuna, yapım şekline ve yakalayacağı avına bağlı olarak oluşturulmuştur. Boyutuna ve biçimine göre oluşturulan isimleri:

- *bala kapan* (küçük kapan), küçük boyutlu, daha hafif demirden yapılır ve kum sincabı, samur, yer sincabı, tavşan, karsak, tilki gibi küçük hayvanları yakalamak için tasarlanır;

- *kazak kapan veya dişli kapan*, daha büyük boyutlu, daha ağır demirden yapılır ve kurt, ayı, kaplan, vaşak, leopar, yaban domuzlarını yakalamak için tasarlanır.

Yakaladıkları avına göre oluşan isimler: *fare kapanı*, *tavşan kapanı*, *tilki kapanı*, *kurt kapanı*, *ayı kapanı*, *kapan kapanı*. Moğolistan Kazakları kapanı «aran»¹ olarak adlandırmaktadır (Kazak Tilinin Aymaktık Sözdüğü 2005: 67). Eğer kapana av düşmezse «*kapan felakete uğradı*» diye, dua ettikten sonra kurmuşlardır. Kapana av düştüğünde «*kapan yağlandı*» demişlerdir.

Adına bakılmaksızın aynı kapan diğer hayvanlar için de ortak kullanılmıştır ve genellikle kapan adı en çok kullanıldıkları ava göre veya en dişli ve yakalanması en zor olan hayvana göre oluşturulmuştur. Örneğin, bir fare kapanını (çapı 8-12) kunduz, kum sincabı, samur, ve yer sincabı (Fotoğraf 2a); tavşan/tilki kapanını (çapı 12-16) porsuk, karsak (Fotoğraf 2b); kurt kapanını (çapı 18-24) geyik, antilop, ceylan (Fotoğraf 2c); bir kaplan tuzağını (çapı 40-48) vaşak, leopar, yaban domuzu yakalamak için kurmuşlardır. Büyük veya yırtıcı hayvanlar için dişli kapan yapılmıştır.

Fotoğraf 2. Kapan türleri: a) fare kapanı (çapı 8); b) tavşan, tilki kapanı (çapı 13); c) kurt kapanı (çapı 23). «Kızılkum» gezisinden «Etnografya» eğitim müzesi için alındı.

«Kız ile yiğit» arasındaki sözlü atışmasının en güzel örneği sayılan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında Kızılıkum'da² düzenlenen «Üsen Tazşa ve Akcarkın» atışmasındaki «Bizde var yeni kapan, yapılmış değerli çelikten, değil malın, başın bile yetmez canım», «kapanı para karşılığı bize ver» gibi satırlar erken dönemlerde Sırderya-Aral-Kızılıkum Kazaklarının arasında kapanın oldukça değerli olduğunu ve kapanı bir başkası kullanmak üzere alacak olursa «inanç gereği» karşılığında mutlaka bir hediye veya herhangi bir nesne vererek aldıkları hakkında bilgi vermektedir.

«Akcarkın:

Köyüm göçtü kondu bozkırlara.
Koymuştum bir işaret delikanlıya.
Ah, tazşam, sözün karışık, yanlış imiş,
Kapanın çok mu azdır arta kalan?

Üsen:

Kış olsa tilki yatar şubatlarda,
Söz vardır, dokunmaz kimse yatanlara.
Kapanı yoldaşımın yetersiz kalmakta,
Evinde av avlayan kapan var mı?

Akcarkın:

Üzerindeki kıyafetin yeşil canım,
Başın kel, dilin usta, asil canım.
Bizde var yeni kapan «değerli çelikten»,
Değil malın, başın bile yetmez canım.

Üsen:

Kapanını bize ver, parasını alıp,
Av avlatıp göreyim bir kullanıp,
Tilki avlamayıp kapanın boş kalırsa,
Kalabalığa rezil olmayalım, utanarak»
(Aytis 1988: 175).

Akcarkın'ın Üsen Tazşa'dan «Kapanın çok mu azdır arta kalan?» diye sorması, ava çıktığında bir değil birden fazla kapan kurduğunu gösteriyor.

Kapanı kuran, alan avına bağlı olarak kapan kurma isimleri aşağıdaki gibidir:

bir yol üzerine kurmak, kurdun yoluna, kurt yakalamak için kurmak;

yem veya leş üzerine kapan kurmak, kurtlar tarafından götürülen veya başka durumlarda ölen hayvanların yanına, yani yem veya leş yanına kurmak tilki ve karsakları yakalamak için kullanılıyordu, çünkü tilkiler ve karsaklar genellikle hazır avı almak için gelmiştir;

in üzerine kapan kurmak, tilki, karsak, samur, vizon, porsuk, dağ sıçanı, kum sincabı, yer sincabı avlamak için inin önüne kapan kurmak;

tavşanın geçeceği yol üzerine kapan kurmak, tavşan avlamak için tavşanın geçeceği yer veya yolu üzerine kapan kurmak (KK 5).

Örf ve adet hukuku, ev hayvanlarının otladığı alanda kapan kurulmasını yasaklamıştır (Dobrosmıslı 1904: 73-74).

Sibirya'daki Türk halklarından olan Şorlar da kapan kurmuşlardır. Hakaslar yaklaşık 30 çeşit kapan türünü biliyordu. Kapanı samur yakalamak için kurmuşlardır. Samur kürkü oldukça değerli bir hayvandır. 1 samur derisi 100 sincap derisi fiyatına eşitti. Samurun

derisine zarar vermemek için onun kardaki yeni izi boyunca yaklaşık 10, bazen daha fazla kapan kurmuşlardır. Samur bir kez yürüdüğü aynı yoldan geri döner. Kapan karla kaplı olduğu için samur onu göremez. Bazen kapanın yakınına bir bozuk para bağlayıp samurlara aldatici tuzak kurmuşlardır. Paraya gelen samur kapana düşmüştür (Türkskiye Narodı Sibiri 2006: 256-555).

2.1. Kurt Kapanı

Kurt kapanı Kazakların kullandığı kapanlarının içinde en yaygın türüdür. Kazakların bugüne kadar korunan ve kullanılan kapanları arasında özellikle kurt kapanının en yaygın şekilde kullanılması, Kazak halkının geleneksel hayvancılıkla uğraşıyor olması, hayvanlarını korumak, kurtların hayvanlara saldırmalarını önlemek, sayısını düzenlemek ve azaltmak amacıyla kullanımda bulundurmasıyla ilgilidir.

Kazak avcılar halk ağzında korunan «*kurt avlamanın 40 türlü yolu var*» veya bazı zamanlar «*kurt avlamanın 90 türlü yolu var*», diye söylemelerinin temelinde, kurt avlamanın çeşitli yöntemlerinin kullanılıyor olması söz konusudur. Kurt avının en eski yöntemleri hendeğe/çukura düşürmek, döverek avlamak, yay ile ateş ederek yakalamak ve kapan kurmaktır; bunların arasında en yaygın olanı «*kapan kurmak*» idi. (Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya 1964: 330; Aziyatskaya Rossiya 1914: II. 376; Nalivkin 1891: 71). Güneydoğu Kazakları arasında kapan kurmak «*kapan basmak*» olarak adlandırılır (KK10-11).

Kurt kapanı yapılış türüne göre dişli, dişsiz, tek yaylı, çift yaylı olarak ayrılır. Kurt kapanının yapısının adı ve işlevi:

«*Kapanın kafesi*» kapanın altındaki demir çemberdir. Kapan kafesinin Mangıstau Kazakları arasındaki adı «*koraşa*» dır. (Kazak Tilinin Aymaktık Sözdüğü, 2005: 424). Kurt kapanı kafesinin dairesi 18-24 çap arasında olur.

«*Kandıawız/kanlağız*», kapana düşürülen hayvanın ayaklarını sıkıştırmak için hareket eden, iki yarım daire şeklinde yapılmış üst kısmına verilen isimdir. Kapanı kurarken kanlağız her iki tarafa doğru büküldüğünde, kafesin dairesi ile aynı büyüklükte olacaktır.

«*Bakalak*», kapan kafesi ile kanlağzı birbirine bağlayan, kafesin ortasından hareket etmesini engelleyen, hem büküldüğünde hareket etmesini sağlayan demir bir cihazdır.

«*Yay*», kapana sıkışan hayvanın ayak bileğini kanlağızın sıkıca tutarak kenetlenmesini sağlayan bir parçasıdır. Kanlağız her iki tarafa doğru büküldüğünde kafesiyle birlikte bu yay vasıtasıyla bir arada tutulur. Kapanın çift (iki) yaylı ve tek (bir) yaylı çeşitleri bulunmaktadır (Fotoğraf 12-13). Doğulu avcılar, kanlağzı her iki tarafa doğru bükerek, yayını sıkıştırarak kapan hazırlamaya «*kapan yaymak*» derler (KK 13).

«*Yatak keçesi*», «*örtüsü*» veya «*avuç içi*», kapan kafesinin üstüne yerleştirilen keçeden yapılmış bir parçadır. Onu alt çemberi, yani kafesini kapatacak şekilde yuvarlak olarak kesip hazırlarlar. Hayvan ayağıyla yatağa bastığında anahtar açılır, kapanın yayı hareket eder ve hayvanın ayağını sıkıştırır. Keçeye su geçer, hayvan çığır ve keçe çabuk yırtılır, bu yüzden onun sık sık değiştirilmesi gerekir. Günümüzde Sırderya bölgesinde kapan keçesi yerine fabrika yapımı kauçuk yataklar kullanılmaktadır. Yatak kapanı oluşturulurken kapan kafesi ile kanlağız arasında kalır.

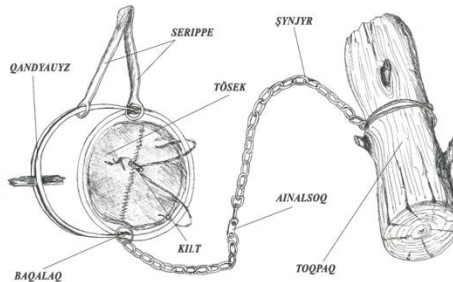
«*Kilit/anahtar*», yatağı ve kapan kafesini sıkıştırarak yerinde tutmak için sabitleme kayışıyla bağlanan bir kilitleme aletidir. Kurt kapanının anahtarı, destek, dil, dıcık olarak da adlandırılır, kırılmayan ve çürümeyen sağlam bir ağaç gövdesinden yapılır. Bu amaçla bölgeye bağlı olarak ebuçhilçalısı (Calligonum aphyllum Gurcke), zencefil (Tamarix) meşe (Quercus), üvez (Sorbus), kum akasyası/saxaul (Ammodendron) ağacının dalları kullanılır (Fotoğraf 4).

«Kilit bağı/anahtar», kapan kafesinin çevresini sararak anahtara bağlayan at kuyruğu kılından örülmüş bir iptir³.

«Tokpak», kurt kapanları zincirinin başına takılan, kapanı kurt sürüklediğinde yeri çizerek iz bırakan, yük sayılabilecek bir parçadır. Aynı zamanda «tarmak», «sokkı», «dönbek», «süyretki» olarak da adlandırılır. Avcı bu izi takip ederek avı alır. *Tarmak* adı Mangıstau bölgesinde, başı dallanmış ve ucu kavisli tırmık şeklinde olan, sürüklediğinde yeri tırmıklayan tırmık türü için kullanılmaktadır (KK1; Fotoğraf 5-6). *Dönbek* ismi Orta Kazakistan'da kullanılmaktadır ve ağaç gövdesinden yapılır (KK12). Sır-Aral bölgesinde *tokpak*, *sokkı* ve *süyretki* isimleri kullanılmaktadır. Sır-Aral toprakları kumlu ve yumuşak olmasına rağmen halimodendron, kamış ve otlarla kaplı olduğundan otları yatırıp kumu sürerek geçmesi için ağır demirler kullanılır (KK5; Fotoğraf 7-8).

«Şınjır/zincir», birlikte dokunmuş birkaç yuvarlak demir halkadan oluşan ve kapan kafesi ile çekilen yükü birbirine bağlayan parçadır. Kapan zincirinin uzunluğu en az 2 metreden oluşur. Kısa olursa tokpak adlı parçası yerden yüksekte kalır ve yere düşen çizik az olur (KK1,5).

«Aynalsok» zincirler arasında bükülmeyecek şekilde yapılmış kavisli bir parçadır. Kapana kısılan kurt, kapanı sürüklediğinde, bir taş veya çalı arasına sıkışsa da zincir ne kadar bükülüp dolansa da, «aynalsok» yardımıyla geri dönüp yerine oturacaktır (Fotoğraf 9). Mangıstau bölgesinde *aynalsok* zincirin orta kısmına doğru yerleştirilirken, Sır bölgesindeki usta demirciler kapanın kafesinden 1-2 zincir sonrası veya *tokpak* adlı parçaya 1-2 zincir kala takmışlardır. *Aynalsok*, kapan ile zincir veya tokpak ile zincir arasında bir bağlantı halkası görevi görmüştür (Fotoğraf 3). Kazak demir ustaları kapan hazırlarken demiri aşırı ısıtıp suya koyup hazır hale getirmeye «yayı ıslatma» diyorlar (KK5,8-9). 1-2 kurt kapanı için ücret olarak en az 1 koyun verildiği ifade edilmektedir (KK 1, 5). Birinin kullandığı hazır bir kapanı varsa, sahibine bir hediye veya karşılığı olacak herhangi bir nesne (örneğin bir kürk vb.) verilir (KK10-11). Bir avcının en az 15 kurt kapanı olmaktadır. Avcı Aldabergen Akşabayev, babasından ve dedesinden edindiği ustalık bilgisiyle kapanı kendisi yapmıştır. Kendi babası da dedesinin yanında demir eritip, körük kullanan usta bir demircidir. Günümüzde Aldabergen Akşabayev'in elinde toplam 40 adet kurt kapanı bulunmaktadır (KK 1, Fotoğraf 5, 12). Sırderya bölge avcısı Kudaybergen Rahmetov, yerel usta Abdikamal Sozakbaev (1927–2004) tarafından yapılmış 15 kurt kapanına sahiptir (KK5, Fotoğraf 8 a,b).

Fotoğraf 3. Kurt kapanının yapısı.

Fotoğraf 4. Kurt kapanının anahtarı. Avcı Aldabergen Akşabayev.

Fotoğraf 5. Demir dallar/kancalar yerleştirilmiş kurt kapanları. Avcı Aldabergen Akşabayev kapanların işlevlerini ve türlerini tanıtmaktadır (KK 1).

Fotoğraf 6. Tuzak dalı, tahta ve demir.
Usta Darkembay Çokparoglu hazırlamıştır. Akşi köyü, Almatı.
Usta Darkembay Çokparoglu'nun müze-atölyesi

Fotoğraf 7. Demir toplu/kancalı kurt kapanı. Korkıt Tarihi ve Kültürel Kompleks Müzesi. Kızılorda, Karmakşı ilçesi.

Fotoğraf 8. Avcıların demir toplu/kancalı kurt tuzağı yapısının kullanımına ilişkin sunumu: a, b) avcı Rahmetov Kudaybergen ve oğlu Bağdat. S.Seyfullin köyü, Kızılorda;c,d) avcı Abiljappar Sırlıbayev, Inkardariya köyü, Kızılorda ;e) avcı Jumaşev Ertöre, Kızılkayın köyü, Kızılorda.

Fotoğraf 9. Döngünün zincirin orta kısmına doğru yerleştirilmesi.

Kurt, kapan kafesine esas olarak ön ayaklarıyla düşüp yakalanır, bu nedenle ön ayak ile arka ayak arasındaki mesafeyi hesaplayarak, «süyretpe» adı verilen bir tahta parçasını zincirin üzerine yatay olarak yerleştirirler ve bunu bir tel ile çapraz bir şekilde bağlarlar. Ağaç, kurdun arka ayaklarının ileri gitmesini engeller ve kapanı kurt uzaklara sürükleyip götürmez (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10. Süyretpe/sürükleme, bir engel ağacıdır.

Kurt kapanı kurmanın geleneksel yöntemi oluşmuştur. Demirdeki pas kokusunu gidermek için önce kapanı at eti suyunda veya ardıçlı suda (Juniperus) en az 2 saat kaynatmışlardır (KK10-11). Pelin otu (acı pelin, Artemisia absinthium) ve yavşanı/pelini (Artemisia) koyarak kaynatma da kullanılır (KK17). Kaynatılan kapanı kurarken yılının taze

gübresiyle sıvarlar. Bunun nedeni, kokuya hassas hayvanın demir kokusunu alması durumunda kapana yaklaşmamasıdır.

Yedisu avcıları kurt genellikle dolunay olduğunda ava çıkar diye, dolunay zamanına göre kapana kurup güneşin ve ayın durumunu gözlemler. Avcı, kapana kurmadan yaklaşık 15 gün önce kurdu gözleyerek izlerini, yönünü ve yolunu takip eder. Bu bölgede toprak donduğunda veya kışın, sonbaharda toprak sertleştğinde, toprağı baltayla kazıyıp şekillendirdikten sonra, kazdıkları oluğa kapanın kolayca yerleşmesi için koyun gübresi serpiştirirler ve üzerini karla örterler, aksi durumda kapana buz tutmuş yere yapışıp donabilmektedir (KK10-11).

Sır-Aral ve Mangistau’da zemin kumlu olduğundan kapana kurarken «*beldeme/ke-mer*» adı verilen kısa, küçük bir küreği kapana birlikte taşırlar (Fotoğraf 8d). Bu bölgenin avcıları kurt kapana kurarken kafes ile örtü arasına ot yerleştirirler ve otun kafes ile örtü arasında sağlam durması için anahtarla kapatıp sabitlerler. Kurt kapana kurmak için toprağı derin olarak kazarlar ve zincirini toprak altına yerleştirirler, üstüne kapana kurarlar ve üzerini toprakla örterler (KK1-5-8-9). Kazak topraklarının her bölgesinde, kurulan kapanın üzerine taze yulky gübresinin örtülmesi veya etrafının at gübresi ile çevrilmesi yaygındır, çünkü yulky gübresinden yulky bağırsaklarının kokusu çıkar. Kurt, yulky kokusunu alır ve bu kokuyu takip ederek gelip kapana düşer. Yani avcı, kurdu kapana düşürmek için bu tür önlemleri önceden alır. Oral ve Orda bölgesindeki Kazakların yöresel konuşmasında dikkatli yürümeyi, «*börüyü dinleyerek yürümek*» olarak açıklıyorlar (Kazak Dilinin Aymaktyk Sözlüğü 2005: 155).

Kurt kapana onun yolunun üzerine, geçtiği yerlere kurmaya, «*börü yoluna kurmak*» derler. Kapana hayvanın yolu üzerine kurmak, kurt avlamayla ilgilidir. Eski Türkçe’de «*sokpak*» yol/patika kelimesi sulama çukuru/yerine giden yol anlamına gelmiştir (Budagov 1. 1869: 709).

Kurt, dolaştığı alanda idrar çıkaracağı yeri tırmıklar, çizer ve işaret bırakır. Kurt her yeri kirletmez, her yere idrarını çıkarmaz, sadece işaretlediği yere geri döner ve idrarını oraya yapar⁴. Kurt idrarını akasya, kum kamışı veya diğer bozkır bitkilerinin dibine boşaltır. Bir bölgede birden fazla *işaret (tırnak) çizdiği yerler* oluyor. Kapana börü yoluna, işaret bıraktığı yere kurulur (Fotoğraf 11).

a

b

Fotoğraf 11. Avcı Berhatov Kalihan, bir saha çalışmasında, Kuzey Kızılkum'da kurt izine kapan kurmanın ve kurdu yakalamanın yöntemini göstermektedir:

- a) Börisokpak'a düşmek, yani kurt yolunu tespit etmek; b) yatak ile bağ arasındaki boşluğu çimlerle doldurmak; c) kapan kafesini ve yayı yerleştirmek için kazılmış bir delik; d,e) kapanın yüzeyini at gübresiyle karıştırılmış kumla örtmek; f) topu/kancayı zinciriyle birlikte gömmek için ayrı bir çukur kazmak.

Kurt kapanını «*yem veya leş üzerine kurmak*», kurdun kendisinin öldürdüğü sığırları kullanarak kapan kurmak anlamına gelir. Kurt avladığı ve etinin bir kısmını kopardığı hayvana bir süre sonra geri döner. Kurt genellikle çevresindeki bilinen tepelerden avladığı hayvana dikkatle bakar, leş yakınında insan veya başka da tehlikeli şeylerin olup olmadığını gözlemler. Avcılar bu tepelere kapanlar kurarlar. Leşin yara aldığı yere ve diğer yerlere birkaç kapan kurarlar. Deneyimli kurnaz kurtlar, aldıkları hayvana geri dönmezler; genellikle yalnız gezen, hırsız kurtlar veya başıboş dolaşan, gezgin kurtlar gelirler (KK 13).

Kapan kuran avcı izlerini gizler, süpürür ve 2-3 gün sonra gidip bakar. Bunun nedeni kurdun kapana kurulduğu anda düşmemesidir. Tilki ise sabah kurulan kapana akşama kadar düşmüş olur. Kazak masallarında kurt genellikle keçi ve tavşanlar tarafından kandırılabilen bir aptal olarak tasvir edilir, ancak aslında avcıya kolay kolay yakalanmayan kurnaz bir hayvandır. Tilki ise masallarda daha kurnaz olmasına rağmen, inine girmeye çalışırken kolayca tuzağa düşen bir hayvandır. Kapana yakalanan kurt, zincirli ve tokmaklı kapanı sürükleyip götürebilir. Avcı tokmağın izini sürer. Derisini temiz olarak elde etmek için iki kulağının ortasından, artkafa kemiğinden sopayla döverek ele geçirir. Yetenekli avcılar kurdu bir veya iki vuruşla öldürebilirler (KK 8-9).

Alaş lideri İlyas Jansügirov, 1928 yılında yazdığı «Kapan» adlı şiirinde, kapana kısılmış bir kurdun dövülerek ele geçirilmesini şöyle anlatmıştır:

«Sıkıştırarak çenesinden vurdu

Bağırarak seriliverdi tir tir titreyerek,

Kurt için «kanlı kakpan» eceli olup,
 Ilık kan burnundan damlayarak aktı»
 (Jansügirov 2004: 270).

Kazaklar arasında bilinen «*Kapan kuran yatarak avını alır, silahı olan vurarak avını alır*»; «*Keskin nişancı nişancılığıyla alır. Kapanı kapandı kurup ertesi gün yatarak avını alır*» şeklindeki deyimler, avcının kurt için kapan kurduğunu ve kapanı gözetleme sürecini belirtir (KK5).

Kapan kurup av avlamayı bir meslek haline getiren avcıya «*kurtçu*» (KK2-4), «*kapanacı*», «*kapanıl*» (Kazak Edebi Tilinin Sözdüğü 2014: 98) da denilmektedir.

Kapan kurarken uygulanan birtakım hurafeler vardır: «*Kapanım boşa gitmeden, sessizce uykuya dalmadan, yayı kuvvetli olsun, hayvanın bacaklarını yakalayıp kapanıveresin*», diye dilek dileyerek de kurmuşlardır. Yedisu avcıları kurda tuzak kurduklarında «*kurt kurumuş pelin otlarının etrafından boş geçmez, kurumuş otların dibine yapar idrarını*» diyerek 20-30 cm yüksekliğindeki pelin otunu (*Artemisia scoparia*) belirledikleri yerlere yerleştirirler (KK 10-11).

Kapanın tek yaylı veya çift yaylı yapmak, müşterinin ve demir ustasının tercihiine bağlıdır. Avcılara göre kapanın tek ya da çift yaylı olması, kurdu yakalamanın kolaylığını ya da zorluğunu etkilemez. Çift yaylı olarak yapılmış kurt kapanı, kurttan daha çevik ve hızlı başka da av hayvanlarını yakalamada kullanmak için daha etkili olmuştur (Fotoğraf 12).

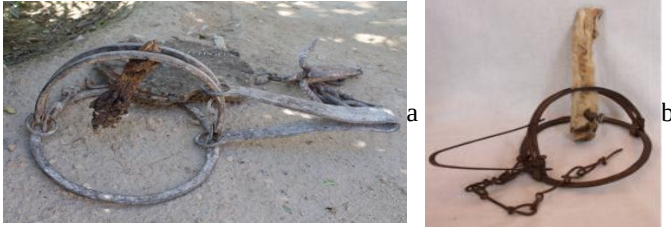
Fotoğraf 12. Çift (iki) yaylı, dişli kurt kapanı: a) Akşi köyü, Almatı bölgesi. Usta Dar-kembay Çokparulı Müzesi; b) Fort-Şevçenko Etnografya Müzesi, Mangıstau.

Sıklıkla kurt yakalayan kapanı «*kanlı kapan*» diye adlandırırılar. «*Kanlı kapan kanla dosttur*» diye, avı iyi ve sık yakalayan kapanı kimseye vermezler. İri ve güçlü kurtlar tuzağa düştüğünde kendi ayak bileğini ısırıp kemiğini kapanda bırakarak kaçtığı ve kemiği kaldığı kapana da «*kanlı kapan*» adı verilir. «*Kanlı kapan*» ismi İlyas Jansügirov'un «*Kapan*» şiirinde de kullanılmıştır.

«...Yortanı kır bayırda, yemek peşinde,
 Kalmışmış «kanlı kapan» kurt çiğneyip,
 Kapanı kazık vuran, pat-küt saldırıp,
 Öfke dolu heyhat, durur çiğneyip...»

(Jansügirov 2004: 270).

«Üsen Tazşa ve Akcarkın» atışmasında kapan demirini «kıymetli çelik» olarak tanımlarken sıklıkla av yakalayan «kanlı kapanı» da ima etmiş olabilir (Aytıs 1988: 175). Kurt ayak bileği kemiğini kapanda bırakırsa aynı kapan sonraki avı çağırır diye, kapanı sıkışmış ayak bileğiyle birlikte bırakmışlardır (Fotoğraf 13).

Fotoğraf 13. Avın kaçmasını önlemek için kapana bırakılan kurdun ayak bileği ve bir kanlı kapana: a) evde korunmuştur, sahibi Aldabergen Akşabayev; b) bir müze sergisinde kanlı kapana kurdun ayak bileğinin sıkışmış haliyle sergilenmesi. Kızılorda, Janakorgan Yerel Tarih Müzesi.

Fotoğrafçı Pavel Leybin'in 1913 yılında Verniy (şimdiki Almatı) şehrinde düzenlenen Tarım Sergisinde çektiği «Avcılar» adlı fotoğrafı, Yedisu avcılarının kurt, tilki, karsak ve geyik gibi hayvanları canlı olarak tasmalarıyla getirip sergilediklerini tasvir etmesiyle öne çıkıyor (Al'bom Pavel Leibina No.86-89; Fotoğraf 14). Avcıların bir kurdun ağzını sarıp bağlaması, tilki ve geyiğin boynuna tasma takarak getirmeleri, onların cesaretlerinin yanı sıra dikkatli olduklarının da kanıtıdır. Kurt, tilki ve karsağı canlı olarak avlamak için kullanılan yöntemlerden biri, kapana kurma yöntemi olmuştur.

Fotoğraf 14. Kuş terbiyecileri ve sergiye canlı geyik, ceylan, tilki, karsak, kurt getiren avcılar. P.Leybin fotoğrafları, Verniy (şimdiki Almatı) şehri. Yıl 1913, (Al'bom Pavel Leibina No.89)

Kurda kapana kurmak, Türk halklarında yaygın olarak kullanılan ortak bir yöntemdir. Sibiry'a'daki Türk halklarından olan Şorlar, Kumanlar kurda kapana kurmuştur. Sibiry'a'daki Kuman Türkleri kapana «*tabir*» adını veriyor (Türkskiye Narodı Sibiri 2006: 256).

Kapana kısılmış bir kurdu canlı ele geçirmeye çalışırken kurdun dişleri avcıya batarsa, kurt dişinin zehrinden arınmak için uygulanan özel bir ritüel vardır: Bulunduğu takdirde kartal beyni yedirilir⁵, ayrıca artarda kırk üç gün boyunca kazan kulaklarını ısırmalıdır (Efimov 1891: 3).

Avcılar Kurt derisini kullanmak için ekim sonundan ocak sonuna kadar avlanırlar. Ocak ayında kurt şişman (semiz) ve kürkü kaliteli olur. Şubat ayı kurtların çiftleşme dönemidir. Bu sıralarda kurdun yünü düşer, yünün kalitesi kaybolur. Çiftleşme mevsiminde kurtlar sürü olarak dolaşır ve çok tehlikeli hale gelirler. Bu dönemlerde kapana kurulmaz, kurt avlanmaz (KK 2-4).

Kurt sürüleri, özellikle yavrularını uzaklara saldıkları dönemde (sonbaharda) ve ev hayvanlarının doğum döneminde (mart ayı) ev hayvanlarına saldırı düzenlerler. Bu dönemlerde kurtlar kürkleri için değil, ev hayvanlarını korumak, sayılarını azaltmak için

avlanır. Kurt ne zaman avlanırsa avlansın, derisi süslü kıyafetler dikmek için, vücut organları ise ilaç ve büyü yapılmak üzere kullanılır. Kurtlara yavrulama döneminde, yani nisan-mayıs ayında kapan kurulmaz ve kurtlar vurulmaz, bu bir bozkır yasasıdır, avcılık sözüdür.

2.2. Kaplan Kapanı

Kaplan kapanını, Kazak topraklarında soyu tükenmiş olan Turan kaplanını (*Panthera virgata*) yakalamak için kurmuşlardır⁶. Özel şahısların elinde ve müze koleksiyonlarında günümüze kadar ulaşan Sırderya bölgesine özgü kaplan kapanları, yerel ustalar tarafından yapılmıştır. Sırderya bölgesinin kaplan ve yaban domuzu kapanları boyut olarak Doğu Kazaklarının ayı kapanlarına benzer, her ikisi de çift yay ile yapılır, kaplan tuzağının farkı zincirinin ve kancasının/çekicinin çok ağır olmasıdır.

«Üsen tazşa ve Akjarkın» atışması da kaplan kapanı hakkında önemli bilgiler vermektedir:

«Köyümün aksakalı Sügir derler,
Su dökse kara toprağa siner derler.
Tilki değil, yakalar kaplanı da,
Üzerinden geçen avı kaçırmazmış».
(Aytıs 1988: 175).

Bu atışma satırları, Kuzey Kızılkum üzerinden geçen Janadariya ve Kuandariya bo-yundaki sazlık vadideki kaplanlara kapan kurduklarını kanıtlamaktadır.

Fotoğraf 15. Kaplan kapanı: a) sahibi Abilasın Garifolla. Sırderya ilçesi; b) usta Dar-kembay Çokparoglu'nun 1980 yılında Sır boyu, Şiyeli'den aldığı usta Orazbay tarafın-dan yapılan bir kaplan kapanıdır.

Kaplan tuzağının kafesi, yani demir çemberi 40-45 dm., yayı 50-52 cm, kanlı ağız yüksekliği 28-30 cm., hacmi 75-80 cm., yayı açıldığında- 127-130 cm., zincir ve kan-cası/çekici dahil tüm ağırlığı 25-35 kg'dır. (Fotoğraf 15).

Kapan, kaplanın yaşadığı, kamışlarla kaplı sazlıklarda, kaplanın geçtiği iz üzerine kurulur, üzeri kamışlarla örtülür ve kapanın etrafına yeni kesilmiş hayvanın kan kokusunu içeren çiğ etler atılır. Kan kokusunu alarak o mekâna gelen kaplanın bacağına kapanın yayı sıkır ve kaplan, kapanı sürükleyerek uzaklaşır. Kaplan kapanının zincire bağlanan «kancası/çekici» en ağır demirden yapılır. Kaplan avcıları, kancanın ağırlığıyla ve kaplan ayağıyla ezilen sazların üzerinden yürüyerek kaplanı yakalarlar.

Öfkeye kapılan kaplan, kapan, yay, kanca/çekiciyle birlikte insana doğru saldırıya geçtiğinde kaplanı ya kalbinden ya göğsünden ya da alnından vururlar. Vahşi kaplan, tek

bir atışla vurulmadan yine insana saldırabilir ve bu sırada avcı silahıyla ikinci kez ateş edebilir. Bir kaplanı yakalamak için silahın yanı sıra balta ve mızrak da kullanılmaktadır. Kaplan vurulduğunda avcı silahıyla hedef alamadıysa baltayla alınının tam ortasından vurabilmelidir. Hangi atış, kesme, saplama yöntemleri kullanılırsa kullanılsın, kapana düş-tüğü takdirde yırtıcı hayvanın ayağına ağırlık iniyor ve avcının onunla mücadele etmesi daha kolay olacaktır.

İli-Balkaş kaplan kapanının farkı, toprak sert olduğu için zincirine kanca/çekici bağ-lamak yerine zincirinin kazığa bağlanmasıdır, yani kapana sıkışan kaplan onu sürükleyip götürememesidir. Sırderya Kazakları ise toprak yumuşak olduğu için ve hayvanın kalın kamışı ezerek yürütmesi için zincire kazık vurmuyup yerine çok ağır kanca/çekici yerleş-tirmişlerdir (Musirepov 1988).

Kaplan ile başka bir av hayvanını kapana yakalama arasındaki fark, kaplanın kapa-nın üzerindeyken silahla vurularak, mızrakla delinerek ve mümkün olduğunca yaralaya-rak alınmasıdır⁷. Örneğin, bir kurdun derisini temiz bir şekilde çıkarmak için iki ku-lağının ortasından, artkafa kemiğinden sopayla/jopla döverek ele geçirmektedirler.

Sırderya Kazakları arasında kaplan kapanı, kaplanların sonraki dönemlerde bu böl-geden yok edilmesinden ardından sazlıklar arasındaki domuz sayısını azaltmak için kul-lanılır. «Domuz kapanı» adı verilen bu kapanlar, başlangıçta kaplanlar için kullanılmıştır. Kaplan tuzakları vaşak ve leopar gibi kedigiller için de kullanılmıştır.

2.3. Ayı Kapanı

Ayının derisini ve bazı organlarını tedavi amaçlı kullanmak için kurulan ayı kapanı, Kazakistan'ın doğu bölgesinde yaygındır. Kazak ve Türk halklarının avcılık geleneğinde, ayı kapanlarının kafeslerini dışbükey veya kare şeklinde dövme yöntemi uyguladıkları görülmektedir, yani genel şekil olarak aynıdır, farkı ise ağırlığında, adlandırılmasında, dişli veya dişsiz yapılmasında ve uygulama coğrafyasındadır. Ayı, yakaladığı avın etini belli bir yere gömer. Kazak avcılar, ayı kapanını ayının izini takip ederek ayının avını gömdüğü yere ve buldukları durumda ayı ininin önüne kurarlar. Kapan zincirini ağaç di-bine sabitlerler. Kapana yakalanan ayı, yaklaşık on silahlı avcı tarafından yakalanır. De-risine zarar vermek için büyük sopayla döverek ele geçirmişlerdir (Alymbay vd. Cilt 1, 2017: 383).

Fotoğraf 16. Ayı kapanı: a) dişli, çift yaylı ayı kapanı. Almatı Şehir Tarihi Müzesi; b) Cumalıkızık köyü tarihi müzesi. Bursa Türkiye.

2.4. Kartal Kapanı

Kartal kapanını kartalı evcilleştirmek amacıyla yakalamak için kurarlar. Kartal ka-pana konduğunda bacaklarına zarar vermemek için kapanın kanlıağız adlı kısmını keçeyle kaplarlar. Onun için bir parça keçeyi keserek kanlıağız demirine sararak dikerler. Dağın eteğinde ovaya bir kapan kurulur ve bir ucundaki kazığa *sarşa* (erkek kartal) bağlanır,

diğer ucuna da yem konur. Yeme konan kartalın bacağı kapana sıkışır. *Sarşa* gelirse serbest bırakılır, *uyabasar* (dişi kartal) gelirse ele geçirirler (dişisi kolay avlanır ve av yalamada da usta olur) (KK15).

Fotoğraf 17. Kartal tuzağı. Sahibi Başakan Sıpay'dır. Bayan-Ölgiy. Moğolistan.

Sonuç

Kapan, Kazak halkının «yedi hazinesi» kavramının ayrılmaz bir parçasıdır. Kazak halkının yedi kazak hazinesi arasında «yürük at», «kartal», «kumay tazı» (Kazak av köpeği), «mavi tüfek» veya «beren tüfeği» (Kazak silahı), «elmas kezdek» (avcı bıçağı), «au-jılım» (balık ağı), «kara kapan» vardır. Bu hazinelere sahip olan erkek, kendisini de ailesini de yiyecek ve giyecekten mahrum bırakmaz. «Yedi hazine» kavramına kapanın «kara kapan» adı altında girmesi, kapanın kutsal sayıldığını göstermektedir. «Kara», Kazak halkında kutsallık kavramını verir (örneğin, kara şanırak (örneğin, aile ocağı), kara toprak, kara dombra, kara orman vb.)⁸.

Yerel avcıların kullandığı kapanların çoğu babadan oğula miras olarak geçmiştir ve hâlâ avlanmak için kullanılmaktadır. Bunun nedeni, günümüzde yerel demir ustaları arasında kapan yapan ustaların çok nadir olmasıdır ve mevcut kapanların büyük bir kısmı eski dönemlerden beri kullanılagelenlerdir, antik demircilik sanatının sonucu. Kapan yapmanın kendine has tekniğinin geçmişte kaldığı söylenebilir. Günümüzde Sır-Aral, Mangıstau, Yedisu-Kegen, Doğu Kazakistan avcıları arasında kapan kurma geleneği kısmen korunmuştur ve Arka avcıları arasında kapan kurma yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Geleneksel avcılar av için kapan kurmayı sürdürmektedirler. Silahla av avlamak, hayvan sayısında belli bir azalmaya yol açar ve vahşi hayvanları silahla vurarak avlamak, avcılık mesleğinde geleneksel bir davranış değildir. Kapan kurmak, avcının av hayvanlarının sayısını düzenlemesini, avı ihtiyaca göre avlamayı, yaban hayatını korumayı ve doğa kanunlarına uymasını zorunlu kılar⁹.

NOTLAR

1. Aran kelimesinin birkaç anlamı vardır. Bunlardan biri, hayvanları toplu olarak avlamak için tasarlanmış bir çit tuzağıdır. Kazak topraklarında av hayvanlarını toplu olarak avlayan taş aralar Mangıstau bölgesinde, kilden/topraktan yapılmış aran izleri ise Sırderya bölgesinde korunmuştur.
2. Kızılkum, Sırderya Nehri'nin alt kısımları ile Aral Denizi'nin sağ tarafındaki çöl, kumluk alanıdır.
3. Günümüzde anahtar zincirleri/bağcıkları kopmaz sentetik ipliklerden yapılmaktadır. Kızılkum'da gerçekleşmiş avcılık ve avcılıkta kullanılmış kapan, âşık «Üsen Tazşa ve Akcarkın» arasındaki aytusta dile getirilmiştir. Aytıs, iki veya ikiden fazla âşıkların irticalen şiir söyleyerek karşılıklı söz atışmasıdır. Ayrıca aytıs, 2015'te UNESCO'nun «İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Temsili Listesi'ne Kazakistan ve Kırgızistan tarafından kaydedilmiş sözlü geleneklerden biridir (Nurimanov ve Kishkenbayeva 2021: 100). Avcılık ve kapan konusunun işlendiği Akcarkın ile Üsen'in aytısı, Kazak sözlü edebiyatında «kız ile yiğit âşıklar atışması» olarak bilinen ve en yaygın atışmalardan birisidir (Nuriman 2023: 113).
4. Kardeş avcılar Berhatov Kadirhan ve Kalihan, bir kurt sürüsünün izinden, yani işaretinden 24 kurt saymıştır (KK 8-9).
5. Eski bir ritüel, kartal beynini kuş avcılığı konusunda eğittiği sırada kartal bilinen nedenlerden dolayı sadece zarar görüp öldüğü durumda onun beynini almışlardır ve ölen hayvanı ise beyaz bir beze sararak gömmüşlerdir. Bu eski

- ritüel, 1891 yılında yerel Kazaklardan Rus araştırmacı G. Efimov tarafından kaydedilmiştir (Efimov, 1891). Yani kurt, özellikle diş ağrısını dindirmek için kartalı isteyerek öldürmemiş-tir.
6. Kazak topraklarında soyu tükenen Turan kaplanının (Panthera virgata), Sırderya-Aral bölgesindeki kamışlı vadide, Kızılkum, Balkaş, İli, Karatal, Aksu, Lepsi kıyısındaki sazlıklarda yaşadığı bilinmektedir.
 7. Kazaklar, kaplan, ayı derilerini tuzlamış, deri üzerinde çiğ olarak kalan etlerini kazımış, deriyi kurutmuş ve sadece yere serilen döşek veya duvara asılan süs aracı olarak kullanmışlardır. Geleneksel kültürde kaplan ve ayı derileri ağır ve hava geçirmez olduğu için bu tür derilerden kürk veya başka tür giysiler dikip giymemişlerdir. Kaplan, ayı derileri yere sermek için, duvar süsü veya duvar örtülerine etek ucu olarak kullanılması nedeniyle derilerin bütün ve sağlam olması da önemli değildir.
 8. Makale «kurt» ile ilgili proje kapsamında yazıldığı için diğer kapanlar kurt kapanyla karşılaştırılmıştır.
 9. Makale «Kazakistan'ın Eski ve Modern Kültüründe Kurt ve Köpeğin Rolünün Etnozoolojik Araştırması» adlı proje üzerine yazılmıştır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Tarih Fakültesi tarafından Etik Kurul Onayı verilmiştir.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

FOTOĞRAF VE RESSAM: Fotoğraf 2, 4-9, 11-13, 15-16 yazara aittir; Resim 3 ve 10 yazarın araştırma ve talimatlarına göre sanatçı Adil Khan Rakhmetov tarafından çizilmiştir.

KAYNAK KİŞİLER

- KK1. Akshabayev Aldabergen, 83, kuyu kazıcı, avcı, 5-6 Eylül 2023 /Mangistau, Zharmay köyü.
KK2. Karabasov İmanbay, 66, hayvancı, avcı, 04 Haziran 2019/Batı Kazakistan, Khan Ordasy köyü.
KK3. İbraşev Mir, 70, hayvancı, avcı, 04 Haziran 2019/Batı Kazakistan, Khan Ordasy köyü.
KK4. Bijanov Kuanysh, 62, hayvancı, avcı, 04 Haziran 2019/Batı Kazakistan, Khan Ordasy köyü.
KK5. Rakhmetov Kudaibergen, 74, hayvancı, avcı, 22 Temmuz 2015 /Kızıldada, S.Seifullin'in köyü.
KK6. Iztleuov Nysanbay, 71, hayvancı, avcı, 18 Ekim 2021/Aktöbe, Oymauyt köyü.
KK7. Bimurzin İzturgen, 71, hayvancı, avcı, 18 Ekim 2021/Aktöbe, Oymauyt köyü.
KK8. Berhatov Kalikhan, 56, hayvancı, avcı, 2023/Kızıldada, S.Seifullin'in köyü.
KK9. Berkhatov Kadir Khan, 56, hayvancı, avcı, 2023/Kızıldada, S.Seifullin'in köyü.
KK10. Aitpakbai Orynbasar, 44, hayvancı, avcı, 24 Şubat 2022/Almatı, Zhalauly köyü. ,
KK11. Kozybayev Bakytzhan, 53, hayvancı, avcı, 24 Şubat 2022/Almatı, Zhalauly köyü.
KK12. Zhamanov Tolegen, 46, hayvancı, avcı, 15 Mart 2022/Karaganda, Aktübek köyü.
KK13. Omar Khanov Anuarbek, 55, hayvancı, avcı, 07 Nisan 2022/Doğu Kazakistan, Aksuat köyü.
KK14. Kusman Seralı, 46, yırtıcı kuş yetiştiricisi, avcı, 08 Temmuz 2024/Doğu Kazakistan, Aksuat köyü.
KK15. Başakan Sipay, 61, yırtıcı kuş yetiştiricisi, avcı, 12 Temmuz 2023/Moğolistan, Bayan-Ölgiy, Sarkol köyü.

KAYNAKÇA

- Al'bom Pavel Leibina. *Voennomu Gubernatoru Semirechenskoi Oblasti general-leitenantu Mihailu Fol'baum*. 25 list. 1913.
Alymbay, Nursan ve diğer. *Kazaktyñ Etnografyalık kategoriyalar, ugymdar men ataularynyñ dasturlı zhuyesi*. Cilt 5. Almatı: Alem Damu Integraciya, 2017.
Ayıs. Kyrastyrgan A.Almanov. Almatı: Jazuşy, 1988.
Aziyatskaya Rossiya. T.2. Zemliya i hoziyaistvo. Pod redaksii V.Glivki. Sankt-Peterburg: V tipografiı tovarishhestva A.F.Marsa, 1914.
Baigunakov, Dosbol ve Daurembekov, Kuanyş. *Karasay petroglıvleri*. Almatı: Kazak universiteti, 2024.
Budagov, Lazar'. *Sravnitel'nyi slovar' turecko-tatarskih narechiı, so vključeniem upotrebitel'neishih slov arabskih i persidskih i s perevodom na russkii iazyk*. T.1. Sankt-Peterburg: Tipografiya Imperatorskogo Akademii Nauk, 1869.
Dobrosmyslov, Aleksandr. *Sud u kirgiz Turgaiskoy oblasti v XVIII i XIX vekah*. Kazan': Tipo-litografiya Imperatorskogo Kazanskogo universiteta, 1904.
Efimov, G. «Sredstvo upotrebleniye kirgizami ot ukusov beshennyh zhivotnykh». *Turgaiskie oblastnye vedomosti* 12 (1891): 3.
Güven, Özbay ve Gülten, Hergüner. «Türk kültüründe avcılığın temel dayanakları». *PAÜ. Eğitim Fakülte dergisi* 5 (1999): 32-47.
Jansügirov, İlyas. *Şygarmalar zhinagy*. Almatı: Kazygurt, 2004.
Jukov, F. «Ohota v Turkestanskoy krae». *Turkestanskije Vedomosti* 17 (1872): 67-68.
Kazak Dilinin Aymaktık Sözlüğü. Kyrastyrgan G.Kaliev, O.Naqysbekov, Ş.Sarybaev, A.Yderbaev jane t.b. Almatı: Arys, 2005.
Kazak Edebi Tilinin Sözdügi. 9 tom. Q-Q. Kyrastyrgan A.Ubyrašym, t.b. Almatı: Arys-Kazaq tili, 2014.
«Kazahsko-Russkiye Otnoşeniya v XVIII-XIX vv.» Sbornik dokumentov i materialov. Alma-Ata: Izdatel'stvo ANKazSSR, 1964.
Mahmud Kaşgari. *Turik tilinin sozdigi (Diuanı lugat-it-turik)*. 1 tom. Almatı: Hant, 1997.
Musirepov, Gabit. «Jolbars kakpanı». *Kazak adebiyeti* 24 (1988): 7.
Nalivkin, Vladimir. «Osobennosti ohoty tuzemcev Turkestanskogo kraya». *Priroda i ohota* 6 (1891): 60-81.
Nurimanov, Bekarys ve Kishkenbayeva, Zhuldyzay. «Küresel Salgın (Covid-19) Sürecinde Kazakistan'da Aşık Atışmaları ve Salgınla İlgili Şiirlerin İncelenmesi». *Milli Folklor* 129 (Bahar 2021): 98-110.
Nuriman, Bekarys. «Türkiye ve Kazakistan'da Aşık Atışmasının/Aytısın Güncel Durumu Hakkında Karşılaştırmalı Bir İnceleme». *Milli Folklor* 140 (Kış 2023): 107-118.
Türkân, Kadriye. Azeri masallarında av kültürü ve av anlayışı. *Milli Folklor* 80 (Kış 2008): 70-76.
Türkische Narody Sibiri. Pod redakcii D.A.Fink, N.A.Tomilova. Omskii filial Instituta arheologii i etnografii SORAN. Moskva: Nauka, 2006.